

İbn Ebî Şeybe'ye Nispet Edilen *Kitābu'l-Edeb* Üzerine

SUAT KOCA

Ankara Üniv. İlahiyat Fakültesi
kocasuat@gmail.com

Hicrî üçüncü asır muhaddislerinden Ebü Bekr İbn Ebî Şeybe (ö.235/849), *el-Muşannef* adlı hacimli hadis eseriyle olduğu kadar, kendisine atfedilen diğer eserlerin nispetleri ve içerikleriyle de gündeme gelen isimlerden biridir. Musannifin, yayınlanmış hemen her eserinin mukaddimesinde konuya ilişkin bir açıklamada bulunmak neredeyse âdet haline gelmiştir. Konuyla ilgili tartışmaların, büyük ölçüde, literatür kaynaklarında ve müstakil yazma nüshalarda ona izafe edilen *Kitābu'l-İmān*, *Kitābu'l-Evâ'il*, *Kitābu'l-Fiten*, *Kitābu'l-Cemel*, *Kitābu's-Şıffin*, *Kitābu'l-Futūh*, *Kitābu'l-Edeb*, *Feđā'ilu'l-Ḳur'ān*, *er-Redd 'alā Ebî Ḥanīfe*, *Kitābu't-Tārīh*, *Kitābu'l-Megāzī*, *Kitābu'z-Zuhd* gibi eserlerin, onun *el-Muşannef* adlı eserinin aynı adı taşıyan bölümlerinin ayrı birer istinsahı veya rivayeti mi, yoksa bu bölümlerden farklı ve ayrı eserler mi olduğu sorununda düğümlendiği söylenebilir.¹

Bu konuda bazı ihtimallerden söz edebiliriz. Anılan müstakil kitapların daha çok *aḥkām* dışı konuları ihtiva etmesi ve *el-Muşannef*'in sonlarında toplanmış olması, bunların *aḥkām* ağırlıklı *el-Muşannef*'e sonradan eklenmiş olma ihtimalini destekleyebilir. Ancak *Kitābu'l-İmān*, *Kitābu'l-Edeb* ve *Feđā'ilu'l-Ḳur'ān*'ın, eserin sonlarında değil de ortalarında yer alması bizi farklı açıklamalara zorlar. Temelde iki durumun eş zamanlı olarak mevcut olabileceği varsayılabilir. Bazı kitaplar, *el-Muşannef*'in dışındayken eserin rivayetine eklenmiş, diğer bazıları ise *el-Muşannef*'in bölümleri olmasına rağmen bazılarınca şu ya da bu sebeple müstakil kitaplara dönüştürülmüş olabilir. İbn Ebî Şeybe'nin, *el-Muşannef*'in bölümlerini hem beraber hem de ayrı olarak rivayet ettiği de düşünülebilir. *El-Muşannef* gibi hacimli bir kitabın baştan sona ve bir bütün halinde çok sayıda ravi tarafından

¹ Bu konudaki görüş ve tartışmalar için bkz. Nihat Yatkin, "Ebü Bekr İbn Ebî Şeybe ve Kitābu'l-Muşannef'i" (yayınlanmamış doktora tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum, 1998), ss.56-63; Mehmet Efendioğlu, "el-Muşannef," *Diyanet İslām Ansiklopedisi*, c.31, ss.237-238; Ali Yardım, "İbn Ebü Şeybe, Ebü Bekir," *Diyanet İslām Ansiklopedisi*, c.19, ss.442-443; Hamed b. 'Abdullāh el-Cum'a & Muḥammed b. İbrāhīm el-Luḥaydān, "Muḥaddime," İbn Ebî Şeybe, *el-Muşannef*, tah. H. b. 'A. el-Cum'a & M. b. İ. el-Luḥaydān (Riyad: Mektebetu'r-Ruṣd, 2004) içinde, c.1, ss.69-99; Muḥammed 'Avvāme, "Muḥaddime," İbn Ebî Şeybe, *el-Muşannef*, tah. M. 'Avvāme (Cidde: Şeriketu Dāri'l-Ḳible; Dimaşq: Mu'essesetu 'Ulūmi'l-Ḳur'ān, 2006) içinde, c.1, ss.13-25. Aksi belirtilmedikçe bu yazıda *el-Muşannef*'e yapılan tüm atıflar Muḥammed 'Avvāme neşridir.

işitildiğini ve rivayet hakkının alındığını düşünmek gerçekçi görünmemektedir. Birçok ravinin kitabın sadece belli bölümlerinin rivayetini alması, bunun da İbn Ebî Şeybe tarafından onaylanmış olması ihtimal dâhilindedir. Kısacası bu *kitâblar* (bölümler) eş zamanlı olarak hem müstakil birer kitap, hem de *el-Muşannef*'in parçası olarak rivayet edilmiş olabilir.

Bağımsız olarak yazılan kitapların *el-Muşannef*'e bizzat müellifi tarafından sonradan dahil edilmiş olması olasılığı da göz ardı edilmemelidir. Bunun musanniften sonraki bir kaç nesil içinde gerçekleştiği de düşünülebilir. Mesela, *el-Muşannef*'in günümüze ulaşan nüshasının yegâne ravisi Bakî b. Maḥled'in (ö.276/889), İbn Ebî Şeybe'nin rivayet hakkını elde ettiği tüm külliyatını beraberce nakletme arzusuyla, bağımsız kitapları *el-Muşannef*'in sonuna ekleyerek eserin bir parçası olarak rivayet ettiği ileri sürülebilir. İhtimaller Bakî sonrası için de sürdürülebilir. Sözgelimi, *el-Muşannef*'in bir bölümünü teşkil eden *Kitābu'l-Evā'ıl*'in Bakî tarafından rivayet edilmemiş olması, *el-Muşannef*'e Bakî sonrası yapılan müdahalenin somut bir örneği olarak değerlendirilebilir. Ancak bu, İbn Ebî Şeybe'nin *el-Muşannef*'e dahil etmediği müstakil bir kitabının başkalarınca *el-Muşannef*'e dahil edildiğini kesin bir şekilde göstermez. Olasıdır ki Bakî b. Maḥled *Kitābu'l-Evā'ıl*'i –*el-Muşannef*'e dâhil olsa bile– İbn Ebî Şeybe'den, şu ya da bu sebeple, dinleyememiş/alamamış olabilir. Yahut kitabın sonraki ravilerinden birinin elindeki *el-Muşannef* nüshasından bu bölüm düşmüş olabilir. Her iki durumda da kitabın ravisinin, bu eksikliği başkasının rivayetinden tamamlamış olması muhtemeldir.

Burada *el-Muşannef*'in de dahil olduğu hadis edebiyatının teşekkül dönemindeki 'kitap' olgusuna kısaca değinmekte fayda görüyoruz. Selahattin Polat şöyle diyor: “Eski çağlarda özellikle de matbaadan önce kitap, sürekli gelişen bir nesne idi. Yazma bir eser, matbu bir eser gibi teşekkülü bitmiş bir varlık değil, yaşayan, sürekli müdahalelere uğrayan, değişen, gelişen bir varlıktı. Müellifler, eserlerini sadece ders amaçlı değil genel kullanıma yönelik olarak tedavüle soktuktan sonra üzerlerinde önemli değişiklikler yapmaya devam edebilirlerdi.”² Dolayısıyla bu kitapların hem yazarları hem de ravileri tarafından –bizim düşündüğümüzden daha kolay bir şekilde– tasarrufa uğradığını daima göz önünde bulundurmak gerekiyor.

İbn Ebî Şeybe'ye nispet edilen müstakil eserlerden yazma halinde günümüze ulaşanların çoğu tahkik edilerek neşredilmiştir. Bu durumda, neşredilen müstakil bir eserin, *el-Muşannef*'teki ilgili bölümle mukayese edilmesi beklenir. Böylece sorunun –kesin olmasa da– belli ölçüde çözüme kavuşacağı düşünülebilir. Ne var ki

² Selahattin Polat, *Metin Tenkidi* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2010), ss.210-211.

bu pek de zahmetli olmayan işlemin araştırmacılarca tercih edilmediğini müşahade etmek şaşırtıcıdır. İbn Ebî Şeybe'ye nispet edilen *Kitābu't-Tārīh*'in, Berlin'de bulunan nüshasının tanıtımını yapan Heinrich Schützinger, ilgili yazmayı *el-Muşannef*'in içindeki *Kitābu't-Tārīh* ve *Kitābu'l-Megāzī* ile karşılaştırma ihtiyacı duymamıştır. Oysa bize bu bilgiyi aktaran araştırmacıya göre, ilgili yazıda yazmanın muhtevasıyla ilgili olarak verilen bilgiler, *el-Muşannef*'in içindeki bölümler ile tam bir uyum içindedir ve bu yüzden *Kitābu't-Tārīh*'in müstakil bir eser olmadığı anlaşılmaktadır.³

İbn Ebî Şeybe'ye nispet edilen *Kitābu'l-İmān*'ı tahkik ve neşreden Nāşıruddīn el-Elbānī'nin de, sorunun farkında olmakla birlikte, detaylı mukayese konusunda istekli davrandığı söylenemez. Muhakkik, *el-Muşannef*'teki *īmān* bölümünün –bazı tertip farkları hariç– tahkikini yaptığı müstakil eserden çok farklı olmadığını, sadece birkaç maddenin eksik olduğunu belirtmekle yetinir.⁴ Eseri, İbn Ebî Şeybe'den, talebesi Ebū'l-'Alā Muhammed b. Aḥmed b. Ca'fer el-Vekfī el-Kūfī (ö.300/912) rivayet etmiştir.⁵ Bu ravi, İbn Ebî Şeybe'ye nispet edilen *Kitābu't-Tefsīr*'in de ravisidir.⁶ *Kitābu't-Tefsīr*, İbn Ebî Şeybe'nin *el-Muşannef* ve *el-Musned* adlı eserleriyle birlikte, müstakil olduğunda ihtilaf edilmeyen üç temel eserinden biridir. El-Elbānī, neşirini gerçekleştirdiği *Kitābu'l-İmān*'ın mukaddimesinde, İbn Ebî Şeybe'ye nispet edilen ve Zāhiriyye Kütüphanesi'nde tespit ettiği bir başka esere, *Kitābu'l-Edeb*'e de değinir. Ona göre kütüphanede iki cüzü bulunan bu eser, bazı *semā'* kayıtlarından anlaşıldığına göre, aslında eksik olup üçüncü bir cüz ile tamamlanabilir. Ne var ki bu cüz kütüphanede bulunmamaktadır.⁷ El-Elbānī, detaylıca inceleme fırsatı bulamasa da, son tespitinde haklı görünmektedir. Nüsha, büyük olasılıkla, el-Elbānī'nin sandığından daha büyük ölçüde eksiktir. Bu yazı bir yönüyle bunu ortaya koymaktadır. Ne var ki bu deneyimli muhakkikin sadece bazı *semā'* kayıtlarından hareketle ulaştığı yargıya, bu nüshayı doktora tezi olarak çalışan araştırmacının ulaşamadığını görmek düşündürücüdür. Bu yazının ana konusunu da bu nüsha oluşturmaktadır.

İbn Ebî Şeybe'ye nispet edilen *Kitābu'l-Edeb*, Muhammed Riḍā el-Ḳahvecī tarafından tahkik edilmiş ve Beyrut'ta Dāru'l-Beşā'iri'l-İslāmiyye tarafından 1999 yılında neşredilmiştir. Kapak sayfasında belirtildiğine göre, muhakkik kitabın tahkiki vesilesiyle Pencap Üniversitesi'nden (Lahor) doktor unvanı almıştır.

³ Yardım, "İbn Ebū Şeybe, Ebū Bekir," c.19, ss.442-443.

⁴ Nāşıruddīn el-Elbānī, "Mukaddime," İbn Ebî Şeybe, *Kitābu'l-İmān*, tah. N. el-Elbānī (Beyrut & Dimāşk: el-Mektebu'l-İslāmī, 1403/1983) içinde, s.8.

⁵ El-Elbānī, "Mukaddime," s.15.

⁶ Muhammed b. Ca'fer el-Kettānī, *Hadis Literatürü*, dipnot ve ilavelerle çev. Yusuf Özbek (İstanbul: İz Yayınları, 1994), s.109.

⁷ El-Elbānī, "Mukaddime," s.12.

Araştırmacı, ayrıca dünyada tek nüshasının Zāhiriyye Kütüphanesi'nde bulunduğu⁸ eser hakkında hemen hepsi gözden geçirilmeye muhtaç birtakım iddia ve tespitlerde bulunmuştur. Neşrini gerçekleştirdiği *Kitābu'l-Edeb*'in, “ahlak ve âdāba dair rivayetleri toplayan müstakil ilk eser” olduğu iddiası bunlardan biridir.⁹ *Kitābu'l-Edeb*'in, İbn Ebî Şeybe'nin *el-Muşannef*indeki aynı adı taşıyan bölümünden farklı ve bağımsız bir eser olduğunu ileri süren el-Ğahvecî'nin bu tespitine katılmak mümkün görünmemektedir. Bizim yaptığımız karşılaştırmaya göre, tahkiki yapılan *Kitābu'l-Edeb*'in ilk üçte ikilik kısmı (ilk 66 *bāb* ve 252 rivayet), şekil, tertip ve muhteva açısından *el-Muşannef*'teki *Kitābu'l-Edeb*'in 130-192 numaraları arasındaki *bāblarla* ve bu *bāblardaki* rivayetlerle; eserin yaklaşık son üçte birlik kısmı da (son 24 *bāb* ve 169 rivayet), *el-Muşannef*'teki *Kitābu'l-Edeb*'in 92-114 numaraları arasındaki *bāblarla* ve bu *bāblardaki* rivayetlerle kabaca örtüşmektedir. Örtüşmenin niceliği için oransal bir değer belirtmek gerekirse, bunun yaklaşık %95'in üzerinde bir orana tekabül ettiğini söyleyebiliriz. Buna göre, *Kitābu'l-Edeb* nüshası, *el-Muşannef*'in aynı adı taşıyan bölümünün üçte iki oranında eksik ve kısmen düzensiz bir rivayeti olduğu izlenimini uyandırmaktadır.¹⁰

İki eserde yer alan rivayetler mukayese edildiğinde, nadir de olsa, bir takım takdim ve tehirlerin, eksiklik ve fazlalıkların bulunduğuna değinmemiz gerekir. Bu türden farklılıkların bazılarının ravilerden, bazılarının müstensihlerden, bazılarının da muhakkiklerden kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Burada müellif nüshasının farklı sürümlerinden de söz edilebilir. Yazar tarafından imla ettirilen bir metnin, yazarın zaman içindeki fikrî gelişimine, birikimine ve eleştirilere bağlı olarak farklılık arz edebileceği bir gerçektir.¹¹ Burada önemli olan, iki eser arasındaki farklılıkların, hemen bütün nüshalarda rastlayabileceğimiz türden ve öze taalluk etmeyen önemsiz

⁸ Muḥammed Riḏā el-Ğahvecî, “Muḳaddime,” İbn Ebî Şeybe, *Kitābu'l-Edeb*, tah. M. R. el-Ğahvecî (Beyrut: Dāru'l-Beşā'iri'l-İslāmiyye, 1999) içinde, s.11.

⁹ El-Ğahvecî, “Muḳaddime,” s.13.

¹⁰ Bazı çalışmalarda *Kitābu'l-Edeb* nüshasının, *el-Muşannef*'in *Kitābu'l-Edeb* bölümünün ayrı bir rivayeti olması ihtimalinden söz edilmişse de, bu konuda somut ve detaylı bir karşılaştırma yapılmamıştır. Bkz. Yardım, “İbn Ebü Şeybe, Ebü Bekir,” c.19, ss.442-443; ‘Avvāme, “Muḳaddime,” c.1, s.11.

Müstakil *Kitābu'l-Edeb*, *el-Muşannef*'teki bölümün başka bir ravi tarafından yapılmış eksik ve düzensiz bir rivayeti olarak görünüyor. Fakat *Kitābu'l-Edeb*'deki yaklaşık 1000 hadislik büyük eksiklik ve ciddi tertip problemi sadece ravi ve istinsah tasarruflarıyla açıklanamaz. Bu tür değişiklikler İbn Ebî Şeybe'nin kendisinden kaynaklanmış olamaz. Müstakil *Kitābu'l-Edeb*, *el-Muşannef*'teki bölümün bir özeti ya da oradan yapılan bir seçme gibi de durmuyor. Geriye bir başka ihtimal kalıyor: Müstakil *Kitābu'l-Edeb*, belki de –orijinalde *el-Muşannef*'in bir parçası olsun ya da olmasın– İbn Ebî Şeybe'nin *Kitābu'l-Edeb*'inin Ebü Bekr el-Mervezî rivayetinden geriye kalan iki büyük ve birkaç küçük fragmanın sonradan tahminî –ve bu yüzden yanlış– bir şekilde tanzimiyle oluşturulmuşu benziyor. Bu şekilde, bu eksik nüshanın, el-Elbānî'nin bahsettiği –sonradan kaybolduğu anlaşılan– bir üçüncü cüzü daha olabilir. Fakat bu üç cüz, el-Mervezî'nin *Kitābu'l-Edeb* rivayetinin tamamı değil sadece ondan geriye kalanlar olabilir. Bir başka ifadeyle, el-Mervezî'nin rivayet ettiği *Kitābu'l-Edeb*, orijinal halinde muhtemelen, aşağı yukarı Bakî'nin rivayet ettiği *el-Muşannef*'teki *Kitābu'l-Edeb* büyüklüğünde, onu yakından takip eden bir düzende ve ondan sadece aşağıda verilen örneklerdekine benzer küçük farklılıklarla ayrılan bir kitaptı.

¹¹ Polat, *Metin Tenkidi*, s.211.

bir mahiyette olmasıdır. *İsnād*lardaki farklar, genellikle, *Kitābu'l-Edeb*'deki ravilerin isimlerinin daha açık bir şekilde yazılması şeklindedir. Örneğin, *el-Muşannef*'te “حَدَّثَنَا ابْنُ مَهْدِيٍّ” şeklindeki *isnād*,¹² *Kitābu'l-Edeb*'de “حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ مَهْدِيٍّ” şeklindedir.¹³ *İsnād*lardaki ravilerin farklı görüldüğü ender örnekler, farklılaşmanın, istinsah veya tahkik işlemini gerçekleştirenlerden kaynaklandığını düşündüren emareler taşımaktadır.¹⁴

Rivayetlerin metinlerindeki farklar da benzer niteliktedir. Bazen metinlerin birinde diğesinde olmayan bir harf fazlalığı,¹⁵ bazen yazılış benzerliğine bağlı olarak farklı ama birbirine yakın kelimeler görülür.¹⁶ Bu farklılıkların da muhakkiklerin veya müstensihlerin tasarrufuyla ilgili olması muhtemeldir. Metindeki *idrāc*ın kime ait olduğuna dair bir açıklamanın bir rivayette varken diğesinde bulunmaması¹⁷ yahut bir rivayette diğesinde bulunmayan fazladan bir kelimenin bulunması¹⁸ gibi farklılıklarsa kitabın rivayetinden kaynaklanıyor olmalıdır. Ancak bunların hiçbiri, bu iki eserin ayrı ve farklı olduğunu düşündürecek boyutta değildir.

El-*Ḳahvecī*'nin, “*Kitābu'l-Edeb* nüshasındaki hadislerin çoğu, *el-Muşannef*'teki *Kitābu'l-Edeb*'de yoktur”¹⁹ iddiasına gelince, öncelikle bunun tam aksinin doğru olduğunu belirtmemiz gerekir. Zira *el-Muşannef*'teki *Kitābu'l-Edeb* 1449 rivayet içermektedir ve 421 rivayetin yer aldığı müstakil nüshadan 1028 adet daha fazla rivayete sahiptir. Bununla birlikte, müstakil *Kitābu'l-Edeb*'de olup *el-Muşannef*'teki *Kitābu'l-Edeb*'de olmayan ‘farklı’ rivayetlerin bulunduğu da doğrudur. Ancak bu, el-*Ḳahvecī*'nin ileri sürdüğü gibi ‘çok’ değildir. *El-Muşannef*'in muhakkiki Muhammed 'Avvāme, bu sayının 21 civarında olduğunu belirtir. Bu, bizim tespitlerimizle de uyumlu sayılır.²⁰ 15 *bāb*da yer alan bu fazla rivayetlerin tamamı, ilgili *bābların* sonunda yer almaktadır.²¹ Peki, aynı olduğunu iddia ettiğimiz iki eser

¹² İbn Ebī Şeybe, *el-Muşannef*, c.13, s.434 (hadis no.26888).

¹³ İbn Ebī Şeybe, *Kitābu'l-Edeb*, s.188 (hadis no.126).

¹⁴ Bunun en açık delili, adları farklı görünen ravilerin, yazılış bakımından birbirine yakın olan isimlere sahip olmasıdır. Bkz. *Kitābu'l-Edeb*, s.160 (hadis no.68); krş. *el-Muşannef*, c.13, s.434 (hadis no.26820).

¹⁵ Bkz. *el-Muşannef*, c.13, s.366 (hadis no.26734); krş. *Kitābu'l-Edeb*, s.129 (hadis no.6). Yine bkz. *el-Muşannef*, c.13, s.366 (hadis no.26736); krş. *Kitābu'l-Edeb*, s.129 (hadis no.8).

¹⁶ Bkz. İbn Ebī Şeybe, *el-Muşannef*, c.13, s.406 (hadis no.26819); krş. İbn Ebī Şeybe, *Kitābu'l-Edeb*, s.160 (hadis no.67). Yine bkz. *el-Muşannef*, c.13, s.375 (hadis no.26755); krş. *Kitābu'l-Edeb*, s.138 (hadis no.22). Yine bkz. *el-Muşannef*, c.13, s.367 (hadis no.26738, 26738); krş. *Kitābu'l-Edeb*, s.131 (hadis no.9, 10).

¹⁷ Bkz. İbn Ebī Şeybe, *el-Muşannef*, c.13, ss.366-377 (hadis no.26757); krş. İbn Ebī Şeybe, *Kitābu'l-Edeb*, s.139 (hadis no.24).

¹⁸ Bkz. İbn Ebī Şeybe, *el-Muşannef*, c.13, s.420 (hadis no.26853); krş. *Kitābu'l-Edeb*, s.173 (hadis no.89). Yine bkz. *el-Muşannef*, c.13, s.374 (hadis no.26754); krş. *Kitābu'l-Edeb*, s.138 (hadis no.21).

¹⁹ El-*Ḳahvecī*, “Muḳaddime,” s.15.

²⁰ Bizim tespitimize göre bu rakam 20'dir.

²¹ Bunlar *Kitābu'l-Edeb*'de şu numaralarda yer almaktadır: 12, 13, 14, 47, 54, 59, 72, 73, 99, 132, 189, 217, 249, 296, 304, 309, 329, 350, 351, 352. Öte yandan bazı *bāblarda* tersi durum gözlenir. Örneğin, *Kitābu'l-Edeb*'de “بَابُ وَضْعِ الْيَدِ الْيُمْنَى تَحْتَ الْخَدِّ الْأَيْمَنِ عِنْدَ النَّوْمِ” *bāb*ında 3 rivayet varken (ss.270-271, *bāb*

arasındaki bu farklılık nasıl açıklanabilir? ‘Avvāme, bu konuda çaresizliğini itiraf ederek işin gerçeğini ve sorunun cevabını Allah’ın ilmine havale eder. O, *el-Muşannef*’te bulunmayan rivayetlerin sayısal azlığına ve 1/20 oranında olduğuna dikkat çekerek bunun önemli bir sorun olmadığını da belirtir.²² Oysa gerek ‘Avvāme ve gerekse el-Ḳahvecī burada önemli bir noktayı gözden kaçırmış görünmektedirler. O da, müstakil *Kitābu’l-Edeb* nüshasını İbn Ebī Şeybe’den nakleden ravi Ebū Bekr Aḥmed b. ‘Alī b. Sa‘īd el-Ḳāḏī el-Mervezī’nin (ö.292/905) rolüdür.²³ El-Mervezī, İbn Ebī Şeybe’nin *el-Muşannef*’inin doğudaki nüshasının ravisi olarak bilinmektedir. *El-Muşannef*’in Mağrib ve Endülüs’teki ravisi ise yukarıda kendisinden bahsedilen Baḳī b. Maḥled’dir.²⁴ Bugün elimizdeki *el-Muşannef*’in tüm tahkikli neşirleri Baḳī b. Maḥled nüshasına dayanmaktadır. Dolayısıyla müstakil *Kitābu’l-Edeb* nüshası, İbn Ebī Şeybe’den *el-Muşannef*’i de rivayet eden el-Mervezī’nin bir rivayetidir. Bu müstakil nüsha ile Baḳī b. Maḥled’in rivayet ettiği *el-Muşannef*’teki *Kitābu’l-Edeb* arasındaki farklılıklar, aynı eserin iki farklı rivayetine dayanıyor gibi görünüyor.²⁵ Bu, iki eser arasındaki, bir kısmına değinilen ve bir kısmına da değinilecek olan detay farklılıkların pek çoğunu açıklamaktadır.²⁶

Elimizdeki nüshanın, el-Mervezī’nin kayıp *el-Muşannef* rivayetinin bir bölümü olup olmadığı konusunda bir görüş bildirme olanağına sahip değiliz. Bu nüshanın *el-Muşannef*’teki bölümün ayrı bir rivayeti olması da muhtemeldir. Ancak *fihris* ve *mu‘cem* türü klasik literatür kaynaklarının hiç birisinde İbn Ebī Şeybe’ye ait müstakil bir *Kitābu’l-Edeb*’den söz edilmediğini özellikle not etmemiz gerekir.²⁷ İbn Ebī Şeybe’nin böyle bir eserinin olduğu bilgisi, sadece bir yazma nüshaya dayanmaktadır. Burada önemli olan, müstakil nüshanın İbn Ebī Şeybe’den bu haliyle rivayet edilip edilmediği meselesidir. Yani sormamız gereken soru şudur: Bu nüsha, el-Mervezī’nin, İbn Ebī Şeybe’den naklettiği bir başka orijinal nüsha mıdır? Kitabın mevcut içerik ve sistematığı müelliften bu haliyle mi nakledilmiştir? İki nüsha arasındaki farklar müelliften mi, ravilerden mi yoksa müstensihlerden mi

no.66); *el-Muşannef*’teki “مَنْ كَانَ يَقُولُ: إِذَا أَخَذْتُ مِنْ جَعَلِكَ فَصَنَعْتُ بِكَ الْيَمْنَى تَحْتَ خَلْكَ الْأَيْمَنِ” *bāb*ında 5 rivayet vardır (ss.508-512, *bāb* no.192).

²² ‘Avvāme, “Mukaddime,” c.1, s.19.

²³ Bu noktaya dikkatimi çeken değerli arkadaşım Recep G. Göktepe’ye müteşekkirim.

²⁴ El-Ḳahvecī, “Mukaddime,” s.11.

²⁵ Bu tespit, *el-Muşannef*’in muhakkikleri Hamed b. ‘Abdullāh el-Cum’a ve Muhammed b. İbrāhīm el-Luḥayḏān tarafından da yapılmıştır. Bkz. el-Cum’a & el-Luḥayḏān, “Mukaddime,” c.1, s.94.

²⁶ İbn Ebī Şeybe’ye nispet edilen müstakil nüshaların ravilerinin *el-Muşannef*’inkinden farklı olması keyfiyeti, bu nüshalar ile *el-Muşannef*’teki bölümler arasında görülen hadis ilmene ve rivayetine özgü teknik farklılıkları da açıklamaktadır.

²⁷ *Kitābu’l-Edeb*, yalnızca çağdaş literatür kaynaklarında Zāhiriyye Kütüphanesi’ndeki yazmaya dayalı olarak İbn Ebī Şeybe’ye atfedilmektedir. Bkz. Fuad Sezgin, *Tārīhu’t-Turāsi’l-‘Arabī*, Arapça’ya terc. Maḥmūd Fehmī Hiçāzī (Riyad: İdāretu’ş-Şekāfe, 1411/1991), c.1, s.207; el-Kettānī, *Hadis Literatürü*, s.76.

kaynaklanmaktadır? Açıkçası, elimizdeki veriler bu türden soruları aydınlatmaya yetecek düzeyde değildir. Eserin dünyada tek bir nüshasının bulunması bu açıdan büyük bir handikap olmuştur. Muhakkiki mesnetsiz iddialarda bulunmaya sevk eden de yine bu olmuştur.²⁸

Yine de müstakil *Kitābu'l-Edeb*'i *el-Muşannef*'teki *Edeb* bölümüyle karşılaştırırken edindiğimiz izlenime ve metin tenkidi konusundaki genel problemlere²⁹ dayanarak, *Kitābu'l-Edeb*'de görülen bazı insicamsız ve dikkatsiz tasarrufların, ravilere ve müstensihlere mal edilmesini daha makul gördüğümüzü belirtmeliyiz. Mevcut nüshanın önemli bir kısmının kayıp olduğu kabul edilirse, bu konuda daha sağlıklı bir değerlendirmede bulunabilmenin pek mümkün olmadığını ve yorumların spekülasyondan öteye geçemeyeceğini itiraf etmeliyiz.

El-Ğahvecī, *Kitābu'l-Edeb*'in, İbn Ebī Şeybe'nin *el-Muşannef*'indeki aynı adı taşıyan bölümünden farklı olduğunu ispat sadedinde iki eserdeki *bābların* sayısına ve düzenine de değinir. Ona göre, “*Kitābu'l-Edeb*'de olup *el-Muşannef*'teki bölümde bulunmayan *bāblar* vardır. *Kitābu'l-Edeb*'deki *bābların* düzeni, *el-Muşannef*'teki bölümün *bāblarıyla* aynı değildir.”³⁰ Bu iddialar görece haklılık payına sahip olmakla birlikte ciddi bir mukayesenin neticesi olarak ortaya çıkmış değildir. Muhakkik bu konuda hiçbir detaya girmemektedir. Bize göre, *bāblardaki* farklılıklar aynı kitabın farklı rivayetlerine özgü teknik bir keyfiyeti haizdir. *Bāblarla* ilgili tasarrufların çoğunlukla ravilerden kaynaklandığı söylenebilir. Bu, müellifin zaman içerisinde eser ve *bāblar* üzerindeki tasarrufuyla da izah edilebilir.

İki eser arasında ‘genel örtüşme’ olduğu şeklindeki tespitimizi değiştirmesi pek olası görünmeyen farklar şöyledir:

- *Kitābu'l-Edeb*'deki *bāb* başlıkları ‘*bāb*’ sözcüğü ile başlarken, *el-Muşannef*'teki *Kitābu'l-Edeb* bölümünün *bāb* başlıklarında bu kelime yer almaz.
- *Bāb* başlıklarında anlam açısından önemsiz sayılabilecek farklılıklar görülür. Sözgelimi, *el-Muşannef*'te “التَّقْنَعُ وَمَا نُكِرَ فِيهِ” şeklindeki *bāb*,³¹ *Kitābu'l-Edeb*'de “بَابُ مَا جَاءَ فِي التَّقْنَعِ” şeklindedir.³²
- *Bāblar* konusunda en görünür fark, *el-Muşannef*'teki bir *bābta* yer alan rivayetlerin, *Kitābu'l-Edeb*'de daha fazla *bāb* başlığı altında yer almasıdır. Dört yerde örneğine rastladığımız bu uygulamanın biri şu

²⁸ Tek nüshası bulunan yazma eserlerin tahkik ve neşrine yönelik çarpıcı ve eleştirel bir yaklaşım için bkz. Polat, *Metin Tenkidi*, ss.51-52.

²⁹ Bkz. Polat, *Metin Tenkidi*, ss.42-56; 82-170; 181-227.

³⁰ El-Ğahvecī, “Muğaddime,” s.15.

³¹ İbn Ebī Şeybe, *el-Muşannef*, c.13, s.367 (*bāb* no.132).

³² İbn Ebī Şeybe, *Kitābu'l-Edeb*, ss.131-133 (*bāb* no.3).

şekildedir: *el-Muşannef*'te “ما قالوا في الطيرة” şeklinde tek *bāb* başlığı altında sıralanan 15 rivayet,³³ *Kitābu 'l-Edeb*'de 10 *bāb* altında yer alır.³⁴

- *El-Muşannef*'teki “في القوم يستأذنون منهم رجلٌ , هل يُجزئهم؟” başlıklı *bāb*³⁵ *Kitābu 'l-Edeb*'de sadece “باب” şeklinde geçer.³⁶ İkisinde de aynı hadisler vardır.

- Tespitlerimize göre *Kitābu 'l-Edeb*'de olup da *el-Muşannef*'teki bölümde olmayan iki *bāb* vardır. Bunlardan ilki, “باب ما جاء في الأكل مع المجدوم” “بَابُ مَا جَاءَ فِي الْأَكْلِ مَعَ الْمَجْدُومِ” başlığını taşıyan ve tek rivayet içeren *bāb*dır.³⁷ İkincisi ise Hz. Peygamber'in yatarken İhlâş, Felâk ve Nâs surelerini okuduğuna dair tek rivayeti içeren ve sadece “باب” şeklinde geçen *bāb*tır.³⁸

Konuyla ilgili olarak şiirle ilgili *bāb*lara da değinmemiz gerekir. *El-Muşannef*'te şiirle ilgili rivayetler peş peşe üç *bāb* halinde eserin ortalarında uzun bir yer tutar. Bu *bāb*lar, “من كره الشعر” ve “من كره أن يكتب أمام الشعر بسْم الله الرحمن الرحيم”, “الرخصة في الشعر”, “وَأَنْ يَجِيَهُ فِي جَوْفِهِ” şeklidir.³⁹ Bu *bāb*ların ilki olan “şiirde ruhsat” *bāb*ında 78 rivayet vardır. *Kitābu 'l-Edeb*'de ise bu üç *bāb*dan sadece ilk *bāb*ın içeriği olan “باب استماع” “بابُ اسْتِمَاعِ” vardır. Şu farkla ki *Kitābu 'l-Edeb*'de ilgili *bāba* ilaveten “باب استماع” “بَابُ اسْتِمَاعِ فِي الشَّعْرِ” şeklinde bir *bāb* daha açılmış ve ilkinde 5, diğerinde 64 olmak üzere toplam 69 rivayet sıralanmıştır. Bu *bāb*, *el-Muşannef*'teki ilgili *bāba* nazaran 9 rivayet eksiktir. Ayrıca bu *bāb* *Kitābu 'l-Edeb*'in son *bāb*ı iken, *el-Muşannef*'te şiirle ilgili iki *bāb* daha yer alır. Şiir *bāb*ı hacimli olduğu için, buradaki rivayetlerin sıralamasında takdim ve tehirler görülür. İçerik aynıdır. Bölümün uzunluğu, müstensihin ve/veya ravinin nüshayı istinsah/rivayet ederkenki dikkatsizliğini daha açık bir şekilde göstermektedir. Bu türden dikkatsiz tasarrufları, döneminde hadislerin tasnifi konusundaki yetkinliğiyle tanınan bir müellife atfetmenin makul olmadığı kanaatindeyiz. Yeri gelmişken müstensihlerin ve/veya ravilerin dikkatsizliğinden kaynaklandığını düşündüğümüz bir diğer hususa da değinmemiz gerekir. Örneğin, *el-Muşannef*'teki “في الرجل يكتب إلى الرجل , كيف يكتب؟” *bāb*ı,⁴⁰ *kitābet* ile ilgili diğer *bāb*ların arasında iken, *Kitābu 'l-Edeb*'de tek rivayetten oluşan “باب كيف يكتب الرجل إلى الرجل” *bāb*ı,⁴¹ aksırma ve *isti'zān* *bāb*ları arasında

³³ İbn Ebî Şeybe, *el-Muşannef*, c.13, ss.446-454 (*bāb* no.171).

³⁴ İbn Ebî Şeybe, *Kitābu 'l-Edeb*, ss.205-219 (*bāb* no.34, 35, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44).

³⁵ İbn Ebî Şeybe, *el-Muşannef*, c.13, s.267 (*bāb* no.105).

³⁶ İbn Ebî Şeybe, *Kitābu 'l-Edeb*, s.312 (*bāb* no.81).

³⁷ İbn Ebî Şeybe, *Kitābu 'l-Edeb*, s.209 (*bāb* no.36). Bu rivayet *el-Muşannef*'in “Kitābu 'l-A'ime” bölümünde “مع المجدوم الأكل” *bāb*ındaki dokuz rivayetten biridir (c.12, s.413, hadis no.25024).

³⁸ İbn Ebî Şeybe, *Kitābu 'l-Edeb*, s.269 (*bāb* no.65).

³⁹ İbn Ebî Şeybe, *el-Muşannef*, c.13, ss.278-319 (*bāb* no.112, 113, 114).

⁴⁰ İbn Ebî Şeybe, *el-Muşannef*, c.13, s.225 (*bāb* no.82).

⁴¹ İbn Ebî Şeybe, *Kitābu 'l-Edeb*, s.322 (*bāb* no.84).

ilgisiz bir yerde bulunur. Yine *el-Muşannef*'te “فِي أَهْلِ الذِّمَّةِ يُبَدَّءُونَ بِالسَّلَامِ” şeklindeki *bāb*,⁴² selâm ile ilgili yaklaşık yirmi *bāb* arasında yer alırken, *Kitābu'l-Edeb*'deki “بَابُ مَا جَاءَ فِي ابْتِدَاءِ أَهْلِ الشَّرْكَ بِالسَّلَامِ” *bābı*,⁴³ tamamen ilgisiz *bāb*lar arasında yer alır.

Sonuç olarak, İbn Ebî Şeybe'ye nispet edilen *Kitābu'l-Edeb* nüshasının, müellife ait *el-Muşannef*'in aynı adı taşıyan bölümünden farklı ve değişik bir muhtevaya sahip olmadığı anlaşılmaktadır. İlgili nüsha müstakil bir eser gibi de görünmemektedir. Klasik kitabiyat kaynaklarında İbn Ebî Şeybe'ye atfedilen eserler arasında *Kitābu'l-Edeb* adlı bir eserden söz edilmemesi de bu tespiti doğrulayan bir veri olarak görülebilir. Müstakil nüsha ile *el-Muşannef*'teki ilgili bölüm arasında görülen farkların önemli bir kısmının, iki eserin farklı rivayetlerinden kaynaklandığı anlaşılmaktadır. *Kitābu'l-Edeb*'in *el-Muşannef*'teki konumu da onun bir bölüm olduğunu düşündürmektedir. *Kitābu'l-Edeb*, *el-Muşannef*'te *Kitābu'l-Eşribe*, *Kitābu'l-Aşime* ve *Kitābu'l-Libās* bölümlerinden hemen sonra yer alır. Hadis kitaplarının çoğunda bu bölümlerin genellikle peşpeşe yer alması, musanniflerin bu bölümleri birbirini tamamlayan bir bütün olarak gördüğü kanaatini uyandırmaktadır. El-Buḥārî'nin (ö.256/870) *el-Edebu'l-Mufred*'indeki rivayetlerin yarıya yakın kısmının, onun *el-Cāmi'u's-Şaḥiḥ*'inin *Edeb*, *Aşime*, *Eşribe* ve *Libās* gibi bölümlerinde de yer alması,⁴⁴ bu bölümler arasındaki muhteva ilişkisini gösteren bir örnek olarak değerlendirilebilir.

⁴² İbn Ebî Şeybe, *el-Muşannef*, c.13, ss.197-199 (*bāb* no.65).

⁴³ İbn Ebî Şeybe, *Kitābu'l-Edeb*, ss.191-192 (*bāb* no.27).

⁴⁴ İbrahim Canan, “el-Edebü'l-Müfred,” *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c.10, s.411-412.

